

УДК: 82.0+124.5+82-31(09)

Г. А. АВКСЕНТЬЄВА

м. Одеса

skarlet89@mail.ru

СВОЄРІДНІСТЬ ПОЕТИКИ РОМАНУ Ю. МУШКЕТИКА «ГЕТЬМАНСЬКИЙ СКАРБ»

У статті здійснено аналіз поетики роману Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб». Досліджено жанрову специфіку твору. Увагу зосереджено на таких рисах поетики, як: психологізм, філософізм, контраст та образи-символи; з'ясовано місце пейзажу в композиції аналізованого твору.

Ключові слова: поетика, психологізм, жанр, контраст, пейзаж.

Поетикальний аналіз художнього тексту є невід'ємною складовою літературознавчого дослідження художніх творів у цілому. Щодо проблем поетики маємо цілий ряд теоретичних розвідок Арістотеля, Н. Буало, М. Довгалевського, О. Веселовського, В. Домбровського, Ю. Тинянова, Б. Томашевського та ін. Поняття «поетика» досить широке, до нього звертаються, досліджуючи художній текст, творчість окремо взятого письменника та літературознавчий напрям. Як правило, більшість досліджень стосується поетики творчості окремо взятого письменника. Приміром, поетику раннього П. Тичини досліджував Г. Клочек [6], М. Гуменний – поетику прози О. Гончара [4], В. Агеева досліджувала поетику В. Домонтовича [1].

Автор-укладач «Літературознавчої енциклопедії» Ю. Ковалів наголошує, що «...поетика більш зосереджена на вивченні, крім конкретних сегментів твору (композиція, поетичне мовлення, версифікація тощо), ще й системи художніх принципів літературних тенденцій, творчості певного поета, стосується не лише об'єктивних властивостей певних текстів, а і його рецепції, постаючи водночас об'єктом та суб'єктом дослідження» [11, 233]. Термін «поетика» є багатозначним. У запропонованому визначенні помічаємо розуміння його як у широкому, так і у вузькому значеннях.

На думку Г. Клочека, «компонентний аналіз» поняття «поетика» показує, що воно містить такі постійні смисли: 1) «художність», 2) «система творчих принципів», 3) «художня форма», 4) «цілісність», «системність», 5) «майстерність письменника» [8, 11]. Дослідник у монографії «Поетика візуальності Тараса Шевченка» наголошує: «Проникнення у твір, наділений невичерпальністю смислів,

може бути успішним лише за умови максимальної сконцентрованості на досягненні «вічної таїни художності» – на тому, що є його сутністю. Йдеться про необхідність зосереджено розглядати його поетику як систему прийомів, що генерують художню енергію» [7, 28]. У монографії літературознавець акцентує увагу на такій рисі поетики, як художність.

М. Кодак у монографії «Поетика як система» визначає п'ять аспектів поетики художнього твору, серед яких: пафос, жанр, психологізм, хронотоп, нарація [9, 10–11]. Таким чином, поняття художності конкретизується на жанрово-композиційному, хронотопічному рівнях. Важливими показниками стають засоби розкриття внутрішнього світу персонажа та нарація у творі. Саме ці чинники є визначальними під час дослідження поетики окремого художнього тексту.

Мета нашої статті передбачає детальне вивчення й аналіз поетики історичного роману відомого українського письменника Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб». Слід зауважити, що творчий доробок митця досить різноманітний як на жанровому, так і тематичному рівнях, проте серед його творів помітно виділяються романи та повісті на історичну тему: «Семен Палій», «Гайдамаки», «Яса», «Гетьманський скарб», «Прийдімо, вклонімося...», «На брата брат», «Погоня», «Останній гетьман», «Ніч без світання». Історична проза письменника привернула значну увагу науковців. Зі всього масиву літературознавчих публікацій варто виділити монографію Л. Федоровської «Романи Ю. Мушкетика», дисертації О. Проценко «Еволюція українського історичного роману дев'яностих років ХХ століття», Н. Горбач «Історична проза Юрія Мушкетика»,

Л. Ромас «Художнє осмислення національної самосвідомості в історичній прозі Юрія Мушкетика»; наукові розвідки Н. Кливняк, П. Кононенко, Т. Конончук, Н. Павлюк, К. Пастушенко, В. П'янова, Ф. Кейди та ін. Однак, багатогранність авторського таланту зумовлює все нові та нові дослідження його творів. Особливе зацікавлення викликає роман письменника «Гетьманський скарб», «...присвячений трагічній долі України і її гетьмана Павла Полуботка під кормигою Петра І» [12, 5], що посідає помітне місце в українській літературі ХХ ст. Авторський задум роману ґрунтується на достовірному фактичному матеріалі, про що свідчить наявність у ньому реальних історичних постатей та подій. З цього приводу дослідниця Л. Ромащенко зазначає: «Сюжетна основа й окремі епізоди роману «Гетьманський скарб» дозволяють припустити, що Ю. Мушкетик детально ознайомився з нарисом М. Василенка, як і з розвідкою Костомарова» [17, 149], проте факти, документи та дійсні події подаються митцем згідно із законами художнього перетворення дійсності.

Основним архітектонічним компонентом твору є використання прийому подорожі, що допомагає письменникові розширити сюжетні рамки роману, показати персонажів у процесі становлення їх особистостей. Літературознавець М. Бахтін, характеризуючи мотив дороги у художньому творі, наголошував: «Вага хронотопу дороги в літературі величезна: мало який твір обходиться без якихось варіацій мотиву дороги, а багато творів прямо побудовані на хронотопі дороги й подорожніх зустрічей і пригод» [2, 248]. І хоча дорога – «...то завжди втома, й безхарчів'я, і непевність, і невідомість попереду, й небезпека, але й воля» [13, 192], проте вона, у більшості випадків, стає принципом життя героїв.

Жанрову специфіку аналізованого твору досить точно визначила та обґрунтувала науковець К. Пастушенко: «...якщо «Я, Богдан» – монолог-сповідь, то «Гетьманський скарб» – монолог-оповідь» [16, 94]. До того ж для роману характерні пригодницькі елементи, що допомагають авторові ввести в канву «Гетьманського скарбу» чималу кількість другорядних персонажів. Через те, що дія роману представлена як оповідь канцеляриста Івана Сулими, то найхарактернішою рисою

роману є психологізм, формою вираження якого є внутрішній монолог.

Визначальною для роману «Гетьманський скарб» є наявність авторських відступів філософського та історичного характерів, які допомагають не лише створити певний настрій, але й розкрити авторську позицію щодо зображуваних подій, характерів, увести читача в історичну атмосферу відтвореної епохи (читання забороненої у Московії книги Корба, яка проливалася зовсім інше світло на постать царя Петра І та його попередників; коментар щодо історії міста Чернігів). Варто зазначити, що герой твору – Іван Сулима – постійно розмірковує над сутністю основ буття, його загальними категоріями (щастя, кохання, смерть), різноманітними морально-етичними принципами життя: «Що важливіше для людини, для її спокою, порядку, добробуту? Найчастіше пристрасті розпалюються навколо речей, навколо маєтностей, і вже потоптано все: справедливість, істину, совість. Виходить, міра людини – це річ. Так насправді, а всі кажуть, що міра людини – совість. Але її міра – це й підлість і страх. Міра людини – це доброта, але й лють. А ще – розум. Але й він буває всіляким. Мір багато, а людина одна. Й сказати, чого в ній більше, дуже важко» [13, 204]. Роздуми інших героїв – Павла Полуботка, Петра І, Уляси, Милі тощо – передаються митцем опосередковано, через сприйняття Івана Сулими, який є головним оповідачем та спостерігачем зображуваного.

Усі ці чинники дають підстави визначити роман «Гетьманський скарб» як історико-пригодницький, філософсько-психологічний твір.

Як зазначалося вище, оповідь у романі ведеться від імені протагоніста Івана Сулими, домінує форма внутрішнього монологу. «Монологіві оповідача, – стверджує дослідниця К. Пастушенко, – притаманна складна структура, складовими якої є пейзажі, портретні характеристики, діалоги, полілоги, інтер'єри» [16, 98]. Психологічно вмотивованими є портретні характеристики. У змалюванні образів Петра І та гетьмана Павла Полуботка провідним художнім засобом є контраст. Автор постійно протиставляє цих двох персонажів: «...стояли вони один насупроти другого, Петро і Павло, грішні, як і всі люди, та не

однаковою мірою» [13, 104]. Цар Петро постає перед читачами жорстоким тираном: «Він же все робить не добром, а злом! Та ще й яким злом ступає по християнських трупах, заливає кров'ю свої і чужі землі» [13, 306]. «Високий, пукатий, двоногий, рум'яний з морозу, вистрибнув з саней, застукотів чоботиськами по сходах...» [13, 92] – неодноразове підкреслення письменником художньої деталі «чоботиська» надає образу Петра негативної конотації. На противагу цареві гетьман Полуботок «...чистий перед собою і Богом. Обрав путь тернисту в ім'я народу свого» [13, 388]. Дослідниця Н. Кливняк, аналізуючи роман, наголошує на тому, що «...«Гетьманський скарб» Ю. Мушкетика – це перший роман, у якому образ Павла Полуботка постав історично достовірним» [5, 17].

До слова, в історичному доробку Ю. Мушкетика важливе місце посідає образ природи. Пластичні та розлогі образи природи, у більшій мірі, є визначальними для роману «Яса», тоді як у «Гетьманському скарбові» переважають лаконічні пейзажні замальовки, для створення яких автор використовує досить широкий спектр художніх засобів: одоративні та акустичні засоби (квіти «...пахли медяно, п'яно, їх запах поглинав усі інші...» [13, 130]); уособлення, епітети («...Стояли погожі дні дозрілого літа. Вишні бризкали з-за плотів червоними іскрами, осипалися півонії в палісадниках, молоді голуби перекидалися в голубій блакиті» [13, 267]); психологічний паралелізм («Дозрівають у садах яблука, місяць сріблом землю заливає... Дихай, радуйся, живи. Не радується! Для чого жити?» [13, 285]), порівняння, метафори («Великі чорні тучі козацькими шапками стоять на овиді й сунуть на нас. Знову буде сніговиця» [13, 300]) тощо.

Однак функціональне навантаження пейзажу в романі набагато вагомніше, ніж просто опис місцевості та художнє «оздоблення» зображеної події: він є провідним засобом психологічного аналізу, адже, як наголошував Г. В'язовський, пейзаж спрямований на «...відтворення психологічних станів і процесів, що характеризують емоційний і інтелектуальний світ персонажів. Це стосується абсолютно всіх творів, незважаючи на тематику» [3, 109]. В аналізованому творі пейзажні образи допомагають якнайточніше передати

внутрішній стан персонажів. Так, для Івана Сулими після смерті матері навколишня дійсність втрачає свої барви: «Тоді вийшов у широкий, оступлений хлівами, конюшнями, коморами, клунями, двір, а далі в сад. Цвіли в місячному сяйві мертвим цвітом сливи...» [13, 14]. Несумісним є контраст між красою квітучого дерева й епітетом «мертвий». Але саме цей парадокс передає трагедію втрати головного персонажа. Така психологічна сутність оксюмору «мертвий цвіт».

А коли Іван Сулима потрапляє у скрутну ситуацію, він сприймає оточуючий світ досить похмуро: «І поле, і ліс, і горлиці видалися мені чорними, чорний кінь тягнув чорного воза, за возом ішли чорні люди...» [13, 166]. Надмірне повторення чорного кольору передає градацію напруження протагоніста, який перебуває у меланхолічному, пригніченому стані, реальність навіть йому смуток та самотність.

Психологічна насиченість твору пов'язана із виокремленням у ньому певних екзистенційних категорій: смуток, страх, смерть, самотність, туга тощо, серед яких екзистенціаль самотності є домінуючим. Іван Сулима неодноразово називає себе самотником, тримається осторонь від інших людей, тому що «...ще не сягнувши дорослого віку, зазнав тяжких втрат, спізнав через мачуху, через товаришів-спудеїв жорстокостей світу й жив самотником, поклавши раз і назавжди триматися подалі од всіх його баб і несправедливостей» [13, 15]. Дослідниця творчого доробку письменника Н. Павлюк стверджує: «Герої історичної прози Ю. Мушкетика, у більшості випадків, перебувають у стані внутрішньої самотності, ставши на шлях самовідчуження та занурення у глибини власної екзистенції» [15, 71]. Так само й Іван Сулима, зосередившись на власних стражданнях (смерть матері, втрата батька, вимушена розлука з коханою), неодноразово замислюється над сенсом свого існування, адже основою екзистенціалізму є з'ясування змісту людського буття, відповідь на сакраментальне й найголовніше питання: чи варте життя того, щоб його прожити? І якщо так, то чим наповнити своє існування, щоб воно було цілісним, по-справжньому людським?

Іван пройшов тривалий шлях усвідомлення свого призначення, тоді як інший герой роману – гетьман Павло Полуботок – з самого

початку своєї громадянсько-політичної діяльності й до останнього подиху не відступився від свого найголовнішого завдання – вірою та правдою служити рідному краю: «Понад той скарб – Україну – більшого немає» [13, 414]. Крім того, у творі через наскрізний символічний образ скарбу реалізується всезагальна духовна цінність – любов до рідного краю. Навколо скарбу Павла Полуботка (матеріального, з одного боку, та духовного, з іншого) розгортається сюжет роману. Така одночасна колізія суспільно-політичної та морально-етичної проблем визначає головний конфлікт аналізованого твору, адже, як вважає літературознавець Ю. Ковалів, конфлікт – «це зіткнення протилежних поглядів та інтересів, напружена боротьба, загострення суперечностей, що творять основу сюжету художнього твору і співвіднесені з його композицією» [10, 520]. У романі акцент здійснюється на об'єктивному розкритті домінуючого конфлікту, що зумовило логічну розв'язку роману, коли на запитання царя: «Де твоє золото? Де твій скарб?» [13, 409] ув'язнений гетьман відповів: «Тут. – Довга суха рука показала на серце. – Тут він, зі мною, найбільший мій скарб – Україна. За неї приймаю муки, за неї прийму й смерть. Сього скарбу ні ти, ні твої посіпаки нинішні та прийдешні не заберуть ніколи» [13, 409–410]. Автор чітко окреслює стійку громадянсько-політичну позицію Полуботка, робить його образ патріотично наповненим, тому що «...в усіх наших історичних працях останніх десятиліть...» гетьман поданий в дещо негативному ключі. «Й жодного слова про те, що йому боліло, що в його серці плакала Україна, що задля неї він свідомо пішов на тортури, на смерть» [14, 3] не було сказано.

Отже, роман Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб» є історико-пригодницьким, філософсько-психологічним твором, поетику якого визначають такі риси, як: пригодницька фабула, екзистенційні мотиви, хронотоп дороги, різноманітні засоби психологізму (оповідь від першої особи, внутрішній монолог, жести, міміка, психологічні портретні та пейзажні деталі), контрасту, символічні та колористичні образи. Важливим сюжетоорганізуючим чинником є пейзаж, який виконує обставинно-естетичну, психологічну та культурно-історичну функції. Загалом, аналізований ро-

ман продовжує традиції української історичної прози, але є новаторським на жанровому, ідейно-тематичному та образному рівнях, що зумовлює подальше дослідження цього тексту.

Список використаних джерел

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / В. Агеева. — К.: Факт, 2006. — 432 с.
2. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. — М.: Художественная литература, 1990. — 541 с.
3. В'язовський Г. Світ художньої літератури: [дослідження] / Г. В'язовський. — К.: Дніпро, 1987. — 252 с.
4. Гуменний М. Поетика романного жанру Олеса Гончара: проблеми типологій: [монографія] / М. Гуменний. — К.: Акцент, 2005. — 240 с.
5. Кливняк Н. Майстер історичної прози / Н. Кливняк // Історико-літературний журнал. — Одеса: Астропринт, 2004. — № 10. — С. 11—17.
6. Клочек Г. «Душа моя сонця намріяла...»: Поетика «Сонячних кларнетів» П. Тичини / Г. Клочек. — К.: Дніпро, 1986. — 367 с.
7. Клочек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка: [монографія] / Г. Клочек. — К.: Академвидав, 2013. — 256 с.
8. Клочек Г. Так що ж таке поетика? / Г. Клочек // Поетика / [За ред. В. С. Брюховецького]. — К., 1992. — С. 5—16.
9. Кодак М. Поетика як система: Літературно-критичний нарис / М. Кодак. — Луцьк: Твердиня, 2010. — 176 с.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [автор-укладач Ю. І. Ковалів]. — К.: Академія, 2007. — Т. 1. — 608 с.
11. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. — К.: Академія, 2007. — Т. 2. — 624 с.
12. Мишанич О. Прочитайте тую славу...: [передмова] / О. Мишанич // Мушкетик Ю. Гетьманський скарб. — К.: «Спалах» ЛТД, 1993. — С. 5—8.
13. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб: [роман] / Ю. Мушкетик. — Харків: Фоліо, 2007. — 415 с.
14. Мушкетик Ю. Павло Полуботок / Ю. Мушкетик // Літературна Україна. — 1990. — № 20. — 17 травня.
15. Павлюк Н. Мотив самотності в історичній прозі Ю. Мушкетика // Магія художнього слова Олеса Гончара: Матеріали VIII всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Гончарівські читання» (23 квітня 2013 р.) — Одеса: П Н П У ім. К. Д. Ушинського, 2013. — С. 69—73.
16. Пастушенко К. Монолог як засіб психологізму у романі Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб» / К. Пастушенко // Історико-літературний журнал. — Одеса: Астропринт, 2008. — № 15. — С. 92—100.
17. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози: Основні напрями художнього руху: [монографія] / Л. Ромащенко. — Черкаси: Вид-во ЧДУ імені Богдана Хмельницького, 2003. — 388 с.

G. AVKSENTYEVA
Odesa

**THE ORIGINALITY OF POETICS OF THE NOVEL «HETMAN'S TREASURE»
BY YU. MUSHKETYK**

The features of poetics of the novel «Hetman's treasure» by Yu. Mushketyk are analyzed in the article. The genre specific of work is investigated. The attention is focused on the following terms of poetics as psychology, filosofizm, contrast and symbolic images. The place of the landscape in the composition of the novel is learnt.

Key words: poetics, psychology, genre, contrast, landscape.

Г. А. АВКСЕНТЬЕВА
г. Одесса

СВОЕОБРАЗИЕ ПОЭТИКИ РОМАНА Ю. МУШКЕТИКА «ГЕТМАНСКОЕ СОКРОВИЩЕ»

В статье осуществлен анализ особенности поэтики романа Ю. Мушкетика «Гетманское сокровище». Исследована жанровая специфика произведения. Внимание сосредоточено на таких чертах поэтики, как психологизм, философизм, контраст и образы-символы. Выяснено место пейзажа в композиции анализируемого произведения.

Ключевые слова: поэтика, психологизм, жанр, контраст, пейзаж.

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2015 р.

УДК 821.161.2–31.09

Т. В. БИКОВА

м. Київ

nanan@meta.ua

**ХУДОЖНІЙ ВІЯВ «ВНУТРІШНЬОЇ ДРАМИ»
ГУЦУЛЬЩИНИ У ТВОРАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті на матеріалі малої прози Марка Черемшини та І. Франка про життя і побут гуцулів досліджується особливий художній світ Гуцульщини початку ХХ століття, позначений стражданнями і драматичною рефлексією, доводиться думка, що використовуючи принцип «заглядання у душу персонажа», письменники прагнуть відшукати зовнішні чинники соціальної, моральної, особистісної й національної деградації героя.

Ключові слова: Гуцульщина, художній текст, внутрішня драма, знімання масок, поетика.

На початку ХХ століття у світовій літературі склалася помітна тенденція зображення Гуцульщини як чарівного гірського краю з екзотичним життям і побутом. Романтична міфологізація Гуцульщини в літературі на межі ХІХ–ХХ століть була спричинена великою кількістю науково-етнографічних і краєзнавчих праць іноземних дослідників А. Бельовського, М. Дові, О. Кольберга, Ф. Кайндля, Ю. Коженювського, К. Францоza, Г. Цбіндена. Починаючи з перших розвідок Б. Гакета, К. Мілевського, В. Поля чимало письменників зацікавилися цим краєм, який уразив їх своєю відмінністю від звичайного світського, міського життя. Гуцульщина зацікавила багатьох дослідників, передусім, матеріальним світом. Для мешканця «старої» Європи світ Карпат зача-

ронував своєю незвичайністю, таємничістю, сформованою в результаті стереотипного уявлення про життя горян. Однак їх внутрішній світ, особливості характеру, взаємодія з довкіллям залишалися поза увагою, адже таку Гуцульщину, позбавлену романтичного замилювання, могли показати у творах лише ті митці, які безпосередньо внутрішньо були пов'язані з цим гірським краєм. Така неекзотична Гуцульщина, яка «зосереджує увагу на стражданні гуцула, на його внутрішній драмі, а також на бунті, що постульований його натурою та конфліктом з новітнім світом, що загрожує цілій гуцульській культурі занепадом та вирожденням» [2, 9], постає у більшості творів українських письменників першої третини ХХ століття. Отже, дискурс Гуцульщини початку